

מקורות חדשים לתולדות הקראים במצרים במאה ה־ט"ז (תיאור ראשוני)

חגי בן־שמאי

אוספי פירקוביץ ומידע על קראי מצרים במאה ה־ט"ז

מיום שהצצתי באוספי פירקוביץ' ונפגעת, הגעתי לכלל דעה שאין לנקוט בפרסומים מן האוספים הללו בדרך של 'בחירת הצימוקים', כפי שמקובל למדי בחקר גניזות אחרות. דווקא על שום ממדיהם הגדולים יש להזדרז ולקטלג אוספים אלה באופן יסודי בהקדם האפשרי, כדי שתעמוד לרשות החוקרים תמונה מלאה של החומר המצוי בהם. בכל פעם שנקרית לידי מציאה מעניינת באוספים אלה, והיא נקרת כמעט בכל פעם שאני מחפש בהם דבר מה מוכר, אני משתכנע בנחיצותו החיונית של הקטלוג השיטתי של האוספים הללו. בדברי אני מתכוון בעיקר לסדרות כתבי היד בערבית־יהודית שבאוספי פירקוביץ', המכילות למעלה מתשעת אלפים פריטים,¹ אבל הדברים נכונים לגבי כל האוספים שברוסיה. על כן כל מה שאני מפרסם כאן אינו אלא בבחינת נותן טעם וגירוי להתאמץ בעבודת הקטלוג.

במיוחד מתכוון אני להצביע על חשיבות הקטלוג של החומר התיעודי הרב שיש בסדרות הערביות של האוספים. אמנם משקלו היחסי של חומר זה קטן מאשר באוספים הנובעים מגניזת בית הכנסת בן־עזרא, וייתכן שהטעם לזה נעוץ באופייה השונה של הגניזה שהייתה בבית הכנסת הקראי בקהיר, דאר שמחה.² נראה שגניזה זו שימשה במידה לא מעטה מעין ספרייה של ספרים נדירים ובלים, שמאספיהם מימי הביניים הקדישום

* מאמר זה מבוסס על הרצאה שנשאתי בערב עיון לכבוד פרופ' יעקב לנדאו במכון בן־צבי בכ"ח בסיוון תשס"ד (17.6.2004), לציון מלאות לו שמונים שנה. אני מודה למנחם בן־ששון על עצותיו הנדיבות והערותיו המועילות.

1 קטלוג שיטתי ומפורט מאוד של הסדרות האלה נעשה והולך מזה כעשר שנים במרכז לחקר התרבות הערבית־היהודית וספרותה (הפועל במסגרת מכון בן־צבי לחקר עדות ישראל במזרח), וכבר קוטלגו בו כמה אלפי כתבי יד. עיקר המידע מוזן דרך קבע למערכת 'אלף', לקטלוג המכון לתצלומי כתבי יד עבריים שבבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים.

2 מ' בן־ששון, 'לשאלת מקור האוסף השני של פירקוביץ' – הערות על מקורות היסטוריים והלכתיים',

לבית הכנסת לתועלת הציבור, ושם נשארו עד שנתבלו; ועדיין הייתה גישה אליהם ועדיין השתמשו בהם והעתיקו מהם בתוך הספרייה-הגניזה במחצית השנייה של המאה ה"ט, כפי שמעידים קולופונים לא מעטים מידי של משה בן אברהם הלוי.³ מאן פרסם מעט חומר תיעודי ערבייהודי מאוספים אלה (שמקצתו אזכיר בהמשך), והרבה חומר תיעודי קראי עברי, שמקורו בקרים או במקומות אחרים במזרח אירופה. כל מה שפרסם מזה מאן אינו אלא דוגמאות או מבחר. גם אחרים, כגון ש' אסף, פרסמו מעט חומר תיעודי בעברית.⁴

י' מאן פרסם כמה תעודות הנוגעות לקראים באותה העת.⁵ א' אשתור, בספרו 'תולדות היהודים במצרים וסוריה תחת שלטון הממלוכים' כולל מעט ידיעות על קראים בשלהי התקופה, כלומר בראשית המאה ה"ז.⁶ י' אלגמיל, בסקירה כללית על קראי מצרים בתקופה העות'מאנית, דן בקיצור במאה ה"ז.⁷ מחקרו של ד"ס ריצ'ארדס על תעודות ערביות מן הקהילה הקראית בקהיר מכיל גם הוא מעט ידיעות על תקופה זו.⁸ מבחינה מסוימת הייתה זו תקופה נסערת במצרים דווקא, על שום הפולמוס שפרץ אז

מדעי היהדות, 31 (תשנ"א), עמ' 47–67; ז' אלקין ומ' בן-ששון, 'אברהם פירקוביץ' וגניזות קהיר – בעקבות עיון בארכיונו האישי, פעמים, 90 (תשס"ב), עמ' 51–95.

3 ראה: אלקין ובן-ששון, שם, הערה 48.

4 חלק ניכר מן האיגרות שפרסם אסף מארכיונו של שמואל בן עלי, ראש הישיבה בבגדאד במחצית השנייה של המאה ה"ב שהתכוון לחדש את הגאונות (ש' אסף, 'אגרות רב שמואל בן עלי', תרביץ, א, א [תר"ץ], עמ' 102–130; א, ב, עמ' 43–84, א, ג, עמ' 15–80; וגם בפרסום נפרד: ש' אסף, קובץ של אגרות: ר' שמואל בן עלי ובני דורו, ירושלים תר"ץ [ירושלים תש"ל]), באו מאוסף פירקוביץ'.

5 J. Mann, *Texts and Studies*, II, Cincinnati 1935, pp. 71–72, 108.

6 ב, ירושלים תש"א, עמ' 548–561, נספח על הקראים. כל האישים הנזכרים שם כתושבי מצרים שחיו בשנת 1500 או לאחר מכן שייכים לענייננו.

7 י' אלגמיל, 'היהדות הקראית במצרים 1517–1918', תולדות יהודי מצרים בתקופה העות'מאנית, בעריכת י' לנדאו, ירושלים תשמ"ח, עמ' 513–556, ובפרט עמ' 516–521.

8 D.S. Richards, 'Arabic Documents from the Karaite Community in Cairo', *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 15 (1972), pp. 105–162. המאמר מכיל תיאור של עשרים ושבע תעודות של שופטים מוסלמים (להוציא פטיציה אחת מן התקופה הפאטמית) הנוגעות לקראים, בעיקר בענייני ממונות, ואלהן נספח הנוסח המלא של שתי תעודות בערבית. מובן מאליו שכל התעודות אינן כתובות ערבית-יהודית. אחת-עשרה תעודות (מס' 13–22, עמ' 127–147) הן מן המאה ה"ז, ורובן המכריע (מס' 13–20) מראשיתה של אותה המאה, לפני הכיבוש העות'מאני. תעודה אחת בלבד (מס' 22, עמ' 144–145) היא בת זמנו של הפנקס המתואר כאן. נזכר בה בין השאר החכם עבד אלואחד בן שמס, הרופא (אלחכים) והדובר בשם עדת הקראים.

בין פוסקים רבניים בשאלה התר נישואין עם קראים. כנגד ההסכמה הרחבה של פוסקים ספרדים ואשכנזים (הרב יוסף קארו והרמ"א) לאסור נישואין כאלה, על פי תשובה של אחד מבעלי התוספות, מחמת חשש הממזרות שדבק בקראים, התייצבה שורה של פוסקים חשובים דווקא במצרים שהורו להתיר נישואין כאלה.⁹ מכל זה יודעים עדיין מעט מאוד על הקהילה הקראית באותה התקופה. במאמר זה אני מתכוון לתאר שני קובצי תעודות, אחד מהם בוודאי מן המאה ה"ז, ושני המכיל מידע רב הנוגע לאותה המאה, בלוויית דוגמאות. התיאור הזה יסמן מן הסתם נתיב למחקר עתידי בנושא זה, כאשר יחשפו עוד תעודות השייכות לעניין.

א. פנקס בית הדין הקראי בקהיר בשנים ה'ש"כ–'של"ה ליצירה (1560–1575)

מן המפורסמות הוא שפנקסי בתי דין של קהילות וערים הם תמיד מקור לא אכזב לידיעות על הקהילות, בין שמדובר בבתי דין של ישראל,¹⁰ ובין בבתי דין של מוסלמים.¹¹

הפנקס הנדון שמור בס"ט פטרבורג, בספרייה הלאומית הרוסית (לשעבר אוסף פירקוביץ' השני), וסימנו RNL Evr.-Ar. 1:328. הוא מכיל 69 דפים, אחדים קרועים הרבה, ושניים דבוקים לבלי הפרד.¹² על פי מניין זמני שעשיתי תכולת הפנקס היא:

190 מסמכים שונים בערבית יהודית (סימנתיים בהעתק הצילום שבידי באות ע עם מספר, ובכך ע1–190).

6 בערבית (סימנתיים באות ב עם מספר, ובכך ב1–6).

9 הפרשה נסקרת עם תיעוד מפורט בספרו של מ' קורינואלדי, המעמד האישי של הקראים, ירושלים תשמ"ד, בעיקר עמ' 101–142; וראה עוד: י' שפירא, 'התייחסות ההלכה לקראים – מדיניות ומסורת הלכתית', מחקרי משפט, יט, 1 (תשסב), עמ' 285–361.

10 פנקס שכתב סופר בית הדין הרבני בפסטאט, מבורך בן נתן, בשנת 1156 שמור בספרייה הלאומית הרוסית (אוסף פירקוביץ' השני), וסימנו RNL Evr.-Ar. 1:1700. והביא ממנו הרבה גויטיין, S.D. Goitein, A Mediterranean Society, 1–6, Berkeley-Los Angeles-London 1967–1993, בעיקר בכרך השלישי, וראה במפתח, שם, ו, עמ' 148–149, בערך Firkovitch II, 1700. על בתי דין במזרח בתקופות מאוחרות יותר ראה למשל: ל' בורשטיין מקובצקי, 'שרידיים מפנקס בית דין באלאט בקושטא שנת תקצ"ט (1839)', ספונות, יח (תשמ"ה), עמ' 53–122.

11 כגון התעודות העוסקות ביהודים בבית הדין השרעי שבירושלים: א' כהן ואחרים, יהודים בבית המשפט המוסלמי: חברה כלכלה וארגון קהילתי בירושלים העות'מאנית, ירושלים תשנ"ג (תשס"ג).

12 לפחות על פי הצילום.

רשימה אחת בכתב ערבי (סימנתייה באות עע, דף 58ב).

בסך הכול מכיל הפנקס ככל שניתן למנות עכשיו 197 תעודות שלמות או קטועות. איני בטוח שכולן כרוכות בסדר הנכון. זהו כנראה הפנקס שבו נרשמו טיטות או העתקים (לעתים אולי מקוצרים, כגון כתובות) של כל התעודות, או דיווחים עליהן (כגון שטרות, ראה להלן באזכור התעודה ב1). קצת תמוה הוא שבמשך חמש-עשרה שנה נרשמו פחות ממאתיים תעודות. ועוד: כלום אפשר שבמשך חמש-עשרה שנה נרשמו רק שלוש כתובות בקהילה זו? נראה יותר להניח שזהו אחד הפנקסים והיו עוד כמוהו. יש לקוות שיימצאו, כולם או אחדים מהם, ברבות הימים.

אין הפנקס, כפי שהוא בידינו, מסודר מבחינה כרונולוגית. התעודה הראשונה על פי סדר הכתיבה (או הכריכה) היא מיום שישי, י"ד באייר ה'שכ"א.¹³ האחרונה היא מיום חמישי, ח' בשבט ה'של"ה.¹⁴ התעודה החשובה ב2 (דף א8ב) קדומה יותר, מתשרי ה'שכ"א (ספטמבר-אוקטובר 1560), והיא אולי הגורם העיקרי להתהוות הפנקס הנדון. גם תעודות אחרות החשובות לתולדות הקהילה ומוסדותיה הן מראשית ה'שכ"א, ואף יש תעודות (כגון ב 1 הנזכרת להלן בסמוך) שנכתבו עוד בשנת ה'ש"כ.

דיונים רבים של בית הדין נערכו בלילה. במקרים כאלה מנוסח התאריך: 'למא כאן בתאריך לילה אן'¹⁵ יספר צבאחאה נהאר אל... (=בתאריך הלילה שהבוקר שלמחרתו הוא

13 תאריך זה על פי הלוח הרבני מקביל ליום רביעי, 30 באפריל 1561.

14 תאריך זה על פי הלוח הרבני מקביל ליום רביעי, 19 בינואר 1575.

15 ראה: י' בלאו, דקדוק הערבית היהודית, ירושלים תשכ"א (ירושלים תש"ם), עמ' 234, ס' 359; J. Blau, *The Emergence and Linguistic Background of Judaeo-Arabic*, Jerusalem 1965 (Jerusalem 1999³), pp. 173–177, 274–275

יום¹⁶...). יש גם תעודות רבות שמצוין בהן במפורש שנכתבו ביום דווקא. למשל בתעודה שסימנתיה עו (דף רא), והיא מעין שטר סילוק האיש מנכסי אשתו,¹⁷ נמצא התאריך:

[למא כאן] בתא' נהאר אלגמעה ראבע עשר פי שהר איר המבו' שנת א'ת'ת'ע'א'
לשטר' ולליצירה[!] ה'ש'כ'א' (=בתאריך יום ערב שבת ארבעה עשר בחודש אייר
המבורך, שנת א'תתע"א¹⁸ לשטר' וליצירה ה'ש'כ"א).¹⁹

בתעודה שסימנתיה עה 35 (דף ב14), והיא ייפוי כוח, נרשם:

[למא כאן] בתא' לילה אן יספר צבא' נהאר אלאנתין ט שהר איר כ'ג' לעמר סנה

16 המילה הערבית 'נהאר' מציינת את חלקה המואר של היממה, מזריחת השמש עד שקיעתה, כלומר 'יום' במובן המצומצם של המילה, כמו בבראשית א, ה, בדומה למונח 'עיצומו של יום' בלשון חכמים. לשון מעין זו לציון תאריך על פי הלילה מצאתי בכתובת קנייה של כתב היד הקדום והחשוב של תרגום רס"ג לתורה, RNL Evr. C 001, חלק שני, דף 270:

אשתרי אלמולי אלצדר אלמחתרם אלמרתצ'י וגיה אל]

אבי צאלח הכהן פאר הסופרים בר כבוד גד' מרנו ורבנו פרחיה

הכהן הרופא נ'ע' הדא אלגוז [מעל ז'ין סימן המזה!] אלמקודש פי אללילה אלמספר צבאחאה

כ'ה' מרחשוון שנת אתקצ"ח לשטרות במא מבלגה כמסין

דרהמא נצפהא כמסה ועשרין דרהמא וכו'

(תרגום: קנה האדון החשוב הנכבד הרצוי וג'ה ה...)

אבו צאלח הכהן פאר הסופרים בר כבוד גד[ולת] מרנו ורבנו פרחיה

הכהן הרופא [וחו] ע[דן] את החלק הזה המקודש בלילה שבוקרו יגלה את

כ'ה' מרחשוון שנת אתקצ"ח לשטרות [14 בנובמבר 1286] בסכום של חמישים

דרהם שחציים הוא עשרים וחמישה דרהם וכו')

התואר 'פאר הסופרים' נזכר בתעודה מאמצע המאה ה"ב שפרסם נ' אלוני, 'רשימת נכבדים ותאריהם במצרים במאה ה"ב', ספר זכרון ליצחק בן-צבי – מחקרים ומקורות לתולדות קהילות ישראל במזרח, א-ב (ספונות, ח [תשכ"ד]), בעריכת מ' בניהו, עמ' קכז-קלו. שם, עמ' קלב, שורה 34, הוא מוסב אל השיך' אבו סעד, ועליו ראה גם שם, עמ' קל; ייתכן שהוא משה בן נתנאל הלוי, ראה עליו: גויטיין (לעיל, הערה 10), במפתח בערכו, ובייחוד, שם, ג, עמ' 528, הערה 46. באותה התעודה נזכרים גם תארים אחרים לסופרים: 'פחת הסופרים' [נתן בן שמואל (המפורסם בתוארו 'הנזר'), עמ' קלא, שורה 14; 'ראש כל הסופרים' לשיך' אבו אלטאהר; אולי הוא הנזכר אצל גויטיין, שם, עמ' 483, הערה 37.

17 השווה: א' גולק, אוצר השטרות הנהוגים בישראל, ירושלם תרפ"ו, ס' נו, עמ' 60. התעודה בפנקס מעידה ששטר כזה נכתב בבית הדין ומצוי כנראה בידי הצדדים עם חתימות העדים, ששמותיהם אינם נקובים בפנקס.

18 תאריך זה נראה שגוי, וצריך להיות א'תתע"ב; ראה להלן, במובאה מתעודה ב1.

19 ראה לעיל, הערה 13.

ה'ש'כ'ג' ליציר' (=בתאריך הלילה אשר שחרו יגלה את יום שני, ט' בחודש אייר, כ"ג לעומר,²⁰ שנת ה'שכ"ג ליצירה).

בכתובה שסימנתיה בו (דף 2ב–3א) מצוין התאריך כולו בעברית: 'ביום רביעי בשבוע והוא יום עשתה [!] עשר מחדש סיון המבו' שנת ה'ש'כ' לבריאת העולם ואלף ושמונה מאות ואחד [!] ושבעים שנים למספר יונים'.²¹

חשוב להזכיר שנוסח המסגרת של מעשי בית הדין, וכן נוסחאות סיום שכיחות בפנקס ('והכל שריר ובריר וקים'), כולם צמודים למסורות עתיקות, והם דומים מאוד למה שמצוי בתעודות דומות מבתי דין רבניים במצרים ובמזרח מאות שנים קודם לכן.²² תיעוד של מושבי בית דין בלילה אינו שכיח כנראה במסמכי גניזה.²³ ההלכה הרבנית אינה חד-משמעית בעניין זה. לכאורה אפשר לדון דיני ממונות בלילה, ולפחות לגמור את הדין בדיעבד.²⁴ ואולם כל זה אינו נוגע לכאורה לקראים.²⁵ ועוד יש לומר, שרבים מן הדיונים בבית הדין, בין ביום ובין בלילה, הם דיונים של מוסד הנהגה קהילתי ולא של מוסד שיפוטי, כפי שעולה מהפנקס, ובזה דומה בית הדין הזה לבתי דין יהודיים בכלל, ובמזרח בפרט.

מושב בית הדין היה בבית הכנסת דאר שמחה, כפי שנאמר במפורש במסמכים רבים.²⁶ חלק ניכר מן התעודות מנוסח בלשון עממית למדי, וכולל לעתים גם מקצת מחילופי הדברים בבית הדין. על כן הפנקס הוא בלי ספק אוצר בלום לבלשנים המתעניינים בלשונם הערבית של יהודי מצרים, והוא יכול לשמש בסיס להמשך מפעלו של חיים בלנק

20 זהו תאריך קראי אופייני: ראשון של פסח חל ביום ו', וא' בעומר היה יום ראשון, י"ז בניסן. ט' באייר ה'שכ"ג בלוח הרבני, מקביל ליום 2 במאי 1563.

21 כאן ההתאמה בין התאריך ליצירה לבין התאריך לשטרות נכונה. גם לפי הלוח הרבני חל י"א בסיון באותה השנה ביום רביעי, ומקביל ליום 5 ביוני 1560.

22 כמו למשל בפנקס בית הדין של פסטאט מן המאה ה"ב הנזכר לעיל, הערה 10.

23 כך אמר לי פרופ' מ"ע פרידמן, ואני מודה לו על המידע.

24 אין כאן המקום להאריך בזה, ואני מפנה בקיצור אל ערכים באנציקלופדיה תלמודית שבהם העניין נדון, בקיצור או באריכות: 'דיני ממונות', ז, טורים שי–שיג; 'יום', כב, טורים שע–שעא; 'גמר דין', ו, טר קסא. המעיין יראה שם עד כמה העניין מורכב. מהאזכורים הלא מעטים בחיבורים הלכתיים (הנזכרים שם בעיקר בהערות) אפשר להסיק שבפועל התכנסו בתי דין לא פעם בלילה. בתי דין רבניים חוץ-ממסדיים הפועלים כיום בארץ ישראל מתכנסים לעתים קרובות בלילה, כמובן בהסכמת בעלי הדין, כדי לצאת ידי כל הדעות.

25 לא ידוע לי על התייחסויות לעניין הזה בספרות ההלכה הקראית.

26 השווה: אלגמיל (לעיל, הערה 7), עמ' 550.

המנוח על הערבית המצויה בספר השו"ת דרכי נועם, שנתחבר במצרים בסוף המאה ה"ז.²⁷

הדיינים שנתמנו על פי התעודה ב2 (שנוסחה המלא מועתק להלן), ושמותיהם רשומים ברוב התעודות, הם: שמואל הנשיא, יהודה החכם הרופא וישעיהו תוריזי (נזכר בתעודות רבות כסופר בית הדין, וראה להלן דיון במוצאו על פי רשימת הזיכרון החדשה). לעתים נוסף שמו של אליהו בשייצי (שהיה אולי נכד של הפוסק הקראי החשוב בעל אותו השם ומחבר 'אדרת אליהו', שחי בסוף המאה ה"ט בתורכיה).

שש התעודות בעברית כוללות: שלוש כתובות (דף ב2–ב3; דף א12–א13; דף ב29–ב30) הסדר ארגון הקהילה ומוסדותיה (דף א8–א9; להלן הנוסח המלא), שטר מלווה (דף ב37), ומעין גט לאישה סוטה (דף ב69). מעניין שבשלוש הכתובות מצוין לפני שם הכלה כמין תואר ערבי 'אמה' אלקאדר, בנוסף לשמה העברי והערבי. זה הוא שם ערבי בעל משמעות דתית (בדומה לכל שמות הגברים שגרעינים המילה 'עבד'), שמשמעותו 'שפחת בעל הכוח/היכולת'.²⁸ שמות כאלה של נשים מופיעים בכמה כתובות קראיות שנמצאו בגניזות קהיר.²⁹ הופעת שם אחד זהה ממין זה בנוסף לשם עברי ולשם ערבי קשור אולי להופעתו של שם זה בכמה טופסי כתובות קראיים דווקא, ואפילו בטופס גט שפרסם מאן.³⁰ ואפשר שמשום שהיו בטפסים ההם נתפסו השמות הללו, שבמקורם לא שימשו כנראה אלא דוגמה, כמין תארים קבועים, וכך הועתקו לכתובות המסוימות שבפנקס.

כאמור, רבות מן התעודות עוסקות בענייני הקהילה, ואזכיר כאן דוגמאות בולטות:
* הסדר ארגון הקהילה ומוסדותיה, דף א8–א9. אולי התעודה החשובה ביותר בקובץ (ראה להלן).

27 ח' בלנק, 'ערבית-יהודית מצרית – עוד לעניין ספר דרכי נועם לר' מרדכי בן יהודה הלוי (ונציה ת"ז–1697)', ספונות, ג [יח] (תשמ"ה), עמ' 299–314.

28 'אלקאדר' הוא אחד משמותיו של אלה, ראה: D. Gimaret, *Les noms divins en Islam*, Paris 1988, pp. 235–237.

29 J. Olszowy-Schlanger, *Karaite Marriage Documents from the Cairo Geniza: Legal Tradition and Community Life in Mediaeval Egypt and Palestine (Etudes sur le judaïsme médiéval, Leiden 1998*, 20). במסמך 4 (עמ' 285–293) הכלה היא אמה' אלעזיז; במסמך 5 (עמ' 294–298) הכלה היא אמה' אלקאדר; במסמך 11 (עמ' 308–311) הכלה היא אמה' אלוואחד. כל המסמכים האלה (ובכללם אלה המצוינים בהערה הבאה) כבר נזכרו אצל גויטיין (לעיל, הערה 10), ג, עמ' 497, הערה 7 (אמנם נראה שלא הבחין שם בין טופסי כתובות לבין כתובות ממשיות), במהלך דיון על 'המסר בשמות נשים' בחברת הגניזה, שם עמ' 314–319, שבו טוען גויטיין שבשמות הנשים אין בדרך כלל היבט דתי. השמות הנדונים כאן מצוינים שם כיוצאים מן הכלל המופיעים ברובם אצל משפחות קראיות מן המעמד הגבוה.

30 מאן (לעיל, הערה 5), עמ' 180–185.

- * שורה של תעודות העוסקות בענייני הקדש: ע11–16 (דף א6ב) – מסמכים המסדירים את חלוקת ההכנסות מבתי הקדש בין בעליהם לבין הקהילה. המסמכים הם כנראה (על פי התאריך של ע10) מיום ד', כ"ג בכסליו ה'שכ"א ליצירה.³¹ הסידור הזה נכנס לתוקף מראשית שנת 968 'לקרן זעירה' (=להג'רה, שנה זו התחילה ביום 22 בספטמבר 1560).
- * רשימות שונות: ע17 (דף א7–א8) מתשרי ה'שכ"א: 'ביות אלקדש אלדי לליהוד אלקראיין' (=בתי ההקדש של היהודים הקראים, ובהם גם בתים של רבניים!), בצירוף מספרים קופטיים (של ההכנסות?); 'ביות אלעניים' (=בתי הענייים); 'ורקת אלענייים אלמסתחקיין' (=גיליון הענייים הזכאים [למענק מקופת הקהילה]; כל השמות הם של נשים!); 'אלחזנים'.
- * הסדר קבוע לנשיאת מתים לקבורה, מינוי שני אחראים מבני הקהילה לביצוע המשימה,³² וקביעת תעריפי שכרם ושכר הנושאים, ע28 (דף ב11). ההסדר נעשה בלי לפטירתה של רחל בת צדקה הכהן, אשת עבד אלמעין, משהתברר ככל הנראה שאין מי שיקבור את הנפטרת. אגב, בתעודה זו מצוין רק היום בשבוע והשנה, ולא היום בחדש.³³
- יש תעודות רבות בעניינים אישיים – משפחה, מסחר, הרבה שטרי ויתור מסוגים שונים ועוד. גם האלימות במשפחה נדונה בכמה תעודות, בין כטיפול בתופעה בהתפרצותה, ובין כתנאים בכתובה שנועדו למונעה מראש.

שתי תעודות לדוגמה

א. מסמך קהילתי

תעודה 2: הסדר ארגון הקהילה ומוסדותיה.

דף א8ב

- 31 תאריך זה על פי הלוח הרבני מקביל ליום חמישי, 12 בדצמבר 1560.
- 32 בשונה מהמצב המתואר אצל אלגמיל (לעיל, הערה 7), עמ' 518, על פי מקורות רבניים (ספרות שו"ת), על רבניים עניים שנשכרו לעניין זה בימי הביניים.
- 33 בתעודה זו מוצאים עדות מעניינת על שילוב שימושי לשון רבניים: 'ערבת מועד', בהוראת ערב החג, וכן 'חולו של מועד'. על הראשון ראה: ח' בך-שמאי, "ג'מערה" בערבית-יהודית כתרגום שאילה של "ערובתא" – היום הקודם למועד; עדויות קדומות על מנהג התרת נדרים בערב ראש השנה, לשוננו, נז (תשנ"ד), עמ' 126–136, וראה השלמות והוספות מאת מ' בראשר, "ערובה" ו'מעל" בערבית היהודית במערב, שם, נז (תשנ"ד), עמ' 359–362 (פורסם גם בקובץ מאמריו: מסורות ולשונות של יהודי צפון אפריקה, ירושלים תשנ"ח); 'אבישור, 'הערות לכינויי ערבי שבתות ומועדים בערבית-יהודית במזרח', שם, ס (תשנ"ז), עמ' 342–335.

ב"ה³⁴

בהיות שנפל קטטה ומריבה בין הקהל הקדוש עדת בני מקרא יש' אי' ונ' וכל כן
 קטטה שנפל
 ביניהם עד כי גדל הכאב מאד לכן הוצרכו כל הקהל לעשות ביניהם סדר ושלום
 כמנהג יראי
 אלהים וברשות כל הקהל הסכימו ביניהם בחרם ובאלה ובשבועה ושמו עליהם
 שלשה
 דיינים את כ'ר' שמואל החכם הנשיא יצו ואת כ'ר' יהודה החכם הרופא יצו ואת
 כ'ר' ישעיהו תוריזי
 החכם יצו שיהיו דיינים על הקהל הקדוש יצו שנים עשר שנים ועל פיהם יהיה כל
 ריב וכל נגע כפי /ה/הסכמה שעשו ביניהם שהם חתומים בה רוב הקהל לכן
 הוצרכו ביניהם
 עוד שישמו ממונים לראות כל דבר שיקרה לכל הקהל ובפרט כל הבתים הקדשים
 וגם כל הנדבות וגם שיביטו³⁵ לכל העניים האוכלים צדקה וזה נהיה עד שנים עשר
 שנים והשלשה הנכבדים הנז לעיל ברשות כל הקהל מנו שנים עשר אנשים נכבדים
 שיעשו כל שלשה מהם שלשה שנים והם עד תשלום שנים עשר שנים והם תחלה
 כ'ר' שלמה פירוז יצו וכ'ר' יצחק תוריזי יצו וכ'ר' אליקים יצו שלשה שנים ראשונים
 שהם שנת ה'שכא וה'ש'כ'ב' וה'ש'כ'ג' ליצירה והכת השנית שהם כ'ר' שמואל
 הלוי ירושלמי יצו וכ'ר' אליהו פירוז יצו וכר שלמה הרופא יצו שנת ה'ש'כ'ד'
 וה'ש'כ'ה'

34 ההעתיקה היא על פי השורות בתעודה המקורית. במקום ששורה במקור גולשת לשורה שנייה בהעתיקה
 ההמשך מוזח. לא ציינתי מראי מקום לשיבוצים מקראיים, אלא מקורות למובאות מפורשות בסוף
 התעודה. אותיות או מילים בין לוכסנים נכתבו במקור בין השיטין. אותיות או מילים הן השלמות של
 מילים מחוקות או קרעים.

35 כנראה בהוראת 'שגיחו', ואפשר הוא תרגום מילולי מערבית, מפועל משרש 'נט'ר'.

וה'ש'כ'ו והכת השלישית שהם כ'ר' שמואל ברכה³⁶ יצו וכ'ר' יעקב פירוז יצו וכ'ר'
 יצחק [...]
 שנת ה'ש'כ'ז וה'ש'כח וה'ש'כט' והכת הרביעית כ'ר' יוסף נקאש יצו וכ'ר' יצחק
 כהן יצו]
 וכ'ר' יעקב החזן שנת ה'ש'ל וה'ש'לא' וה'ש'לב' ובתוך אילו השנים אם [יצא מי]
 מן הממונים לדרך ואם חס ושלוש יפקד³⁷ יקימו חביריו אחר במקומו כפי ערכו
 ב...]
 שיצרך שירותו וכל הקהל הקדוש קבלו עליהם בחמרה³⁸ חמורה ל]. . . .
 ובפרט אם יפול שום דבר זר שיהיו הממונים השלשה אצל הדיינים ש]. . .
 שיתיעצו וכל מה יעשו הוא עשוי וכל אילו הנז' לעיל על פי התנאי הזה כפי
 החמרה הנז' לעיל שיהיו כל הקהל נשמעים בקולם בעד הממונים כפי גזירתם
 וגם הממונים שיהיו מחויבים שידריכו כל הקהל על פי האמת והיושר בלתי לנטות
 מיין ושמואל והממונים הנכבדים הנז' לעיל הם מחויבים לקבץ כל השכירות
 [דף 8ב] [מ]ן הבת[ים] ויבנו כל הבתים בשלימות ואחר שישלימו הבתים
 לראות³⁹ כל העניים
 שיתנו להם די מחסורם וכל שישאר מן הנותרות מהקדשים שיעשו אותם הממונים

36 כנראה משפחה חשובה בקהילה הקראית בתקופה המתוארת. נכדו, יוסף בן רצון בן שמואל לבית ברכה, העתיק בקהיר בראשית המאה ה'י"ז כתבי יד רבים, בעיקר מפירושי יפת בן עלי למקרא, והם מצויים בספריות שונות. ראה: S. Poznanski, *Zeitschrift für Hebräische Bibliographie*, 19 (1916), pp. 91 (no. 75), 92 (no. 84); R.M. Bland, 'The Arabic Commentary of Yepheth ben 'Ali on the Book of Ecclesiastes, Chapters 1–6', Ph.D. Thesis, University of California 1966, pp. xxiii–xxiv; G. Vajda, *Deux commentaires karaïtes sur l'Écclésiaste*, Leiden 1971, p. 115; H. Ben-Shammai, 'Some Judaeo-Arabic Karaite Fragments in the British Museum Collection', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 38 (1975), pp. 131–132. בנו של שמואל, רצון, העתיק בירושלים כתב יד בשנת 1600. ראה: מאן (לעיל, הערה 5), עמ' 125. ההתאמה בזמן עם תאריכי ההעתקות הנזכרות משתלבת יפה בהקשר הכרונולוגי של הפנקס הנדון כאן. הזכרת שמואל ברכה בתעודה זו מעידה על המעמד החשוב של המשפחה בקהילה בעת ההיא.

37 = ימות.

38 האם הכוונה לחרם? ראה להלן.

39 ראה לעיל, הערה 35.

שבזמן בעצת הדיינים כלי כסף בבית הכנסת כמו מנורות ותפוחים⁴⁰ ועטרות

ודומיהם

והשכירות של הקדשים והנדבות שמתקבצים על ידי הממונים יהיו במנקס⁴¹

שכירות

הבתים יהיו בכיס אחד לבדם והנדבות יהיו בכיס אחד לבדם וכל מה שיכנס יהיה

בכיס וכל מה שיפזר יהיה במנקס בפריטות ואילו המעות המקובצים לעולם

יעמדו /בידי/ הא/ש העשיר הנותר ביניהם והיו קשורים בחותם שני חבריו

וכשישלים

זמני השלשה שנים יהיו מחיובים[!] לתת חשבון להבאים אחריהם ולא יעבור

חדש

מהשנה הבאה עד שיעשו חשבון ואם יעבור חדש ולא יעשו חשבון יהיו מחרמים

ובתוך החדש הנז יתנו חשבונם לחבריהם לפני השלשה הדיינים ואם יתעכב

אחד מהם בחולי יהיו חבריו אצלו ויעשו חשבון ויתנוה[!] לפני הדיינים וכל

ש/ימנע מחשבון בזה החדש הנז' יהיה המוניע[!] מחרם ויהיה חייב לתת עשרים

פרחים לעניי הקהל וכל זה נהיה ברצון כל הקהל וברשותם ובכל מאודם

ובכל נפשם כפי החרם הכתוב לעיל⁴² והש' ישלם שכרם ויהיה בעזרם וישלח

ברכה בידיהם ככ' ברוכים אתם ליי> וג יי> אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף

פעמים וג

40 נראה שהכוונה לקישוטים של ספרי תורה המכונים במקצת עדות ישראל רימונים. המונח הערבי 'תפאפח' (=תפוחים) בהוראה זו מצוי במסמך של בית הדין המוסלמי בשכם מסוף המאה ה"ז, ראה ברשימתי "אור חדש על הרימונים מבית הכנסת היהודי בשכם", קתדרה, 88 (תשנ"ח), עמ' 157-160, וכן הוא מצוי בצורתו העברית "תפוחים" בערבית של יהודי אלג'יריה. ראה: מ' בראשר, 'המרכיב העברי בערבית של יהודי אלג'יריה', חקרי עבר וערב מוגשים ליהושע בלאו, בעריכת ח' בן-שמאי, תל-אביב-ירושלים תשנ"ג, עמ' 157 (ס' 43), 165 (ס' 60). בהקשר זה אפשר להזכיר חילוף מעניין אחר בין רימונים לתפוחים. את המונח 'כפתוריה' הזכור בתיאור מעשה המנורה במשכן (שמות כה, לא, ובכל הכתובים בעניין זה שם בהמשך, ובשמות לז, יז ואילך) מפרש רש"י 'כמין תפוחים היו עגולין'. רס"ג מתרגם את הכפתורים בכל מקום 'תפאפח' = תפוחים. המילונאי הקראי דויד בן אברהם אלפאסי (שחי בירושלים במאה ה"י) אומר: 'רמאנה ויקאל תפאחה' = רימון, ויש אומרים תפוח. ראה: S.L. Skoss, *The Hebrew-Arabic Dictionary of the Bible Known as Kitáb Jámi' al-Alfáû (Agron)*, II (Yale Oriental Series, Researches of the Bible), New Haven 1945, p. 126 l. 83. XXI. על 'רימונים' בבית כנסת קראי במצרים במאה ה"ב ראה ברשימתי 'על תיק לספר תורה וקישוטיו ועל טקס ברמצוה(?) בבית כנסת קראי במצרים במאה ה"ב', פעמים, 104 (תשס"ה), עמ' 5-10.

41 צ"ל: בפנקס?

42 ראה לעיל, הערה 38.

הקטון יהיה לאלף וג' יי > עוז לעמו יתן וג' 43 וכל זה נהיה בחדש תשרי שנת ה'ש'כ'א'

בתעודה זו מונו דיינים לשתיים־עשרה שנים (ראה לעיל), וכן שנים־עשר 'ממונים' (=פרנסים) שיכהנו בארבע משמרות ('כיתות'), שלוש שנים כל אחת. בתעודה זו, ולמעשה בכל הפנקס, ניכרת נוכחותה של משפחת פירוז, שנעשתה במאות השנים האחרונות מן המשפחות הקראיות הבולטות ביותר בקהילות הקראים במזרח הקרוב, בעיקר בדמשק ובקהיר. שלושה משנים־עשר 'הממונים' הנזכרים בתעודה זו הם מבני המשפחה, וגם אחד הדיינים בדמשק הנזכר בתעודה ע20 שתידון להלן.⁴⁴ בתעודה זו בולטת גם השתתפות הקהל ותפקידו המפקח. הקהל מופיע גם בתעודה שנוסחה המלא יובא להלן. איננו יודעים בדיוק את טיבו של הסכסוך שפילג את הקהל, אבל על פי תנאי יישובו אפשר לנחש שהקהל איבד את אמונו בפרנסים, והיו אולי גם האשמות על משלוח יד בנכסי הציבור, בעיקר נכסי ההקדש, וכנראה גם על ריכוז כוח בידי מספר קטן של אנשים, אולי ממשפחה אחת, לתקופות זמן ארוכות. הפרנסים מונו אפוא לתקופות כהונה קצובות. הם חויבו לדווח במדויק על כספי הקהילה, ולהפריד בניהול ובדיווח בין חשבונות הניהול של נכסי ההקדש לבין התרומות. לא מקרה הוא שבקרבנו של מסמך זה נמצאות בפנקס רשימות של בתי ההקדש, של העניינים הזכאים לתמיכה ושל החזנים, שמן הסתם קיבלו שכר מקופת הציבור. ההסדר שהושג ותועד במסמך זה החזיק מעמד כנראה לאורך כל השנים שבהן נרשם הפנקס.

ב. טיפול בבעיה אישית

תעודה ע20: מעשה בית דין בעניין תלונה של חבר בקהילה שאין מעלים אותו לתורה

דף 39

המקור⁴⁵

למא כאן בתא' יום אל אתנין ד' שבט סנה תאר' חצ'ר / מושב \ בית דין פי דאר שמחה

43 תהלים קטו, טו; דברים א, יא; ישעיהו ס, כב; תהלים כט, יא.

44 ראה: S. Poznanski, *Die karäische Familie Firuz*, Warschau 1913 (Separatdruck aus *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 57, 1–2)

45 ההעתיקה היא על פי השורות בתעודה המקורית. במקום ששורה במקור גולשת לשורה שנייה בהעתיקה ההמשך מוחזק. מילים בין לוכסנים כתובות במקור בין השיטין. השלמות של מילים מהוהות או של חורים ניתנו בסוגריים מרובעים. בתרגום הושלמו ראשי תיבות בין סוגריים מרובעים.

ת' ות' תם⁴⁶ / ובעד דלך חצ'ר\ ע' אלגואד אל כהן א' אלמר' פרג א' אלכהן אלכאזן
 וקאל ללגמא'
 וללדיינים יא בר' איס[!]⁴⁷ אלעאקה חתי מא בתטלעו בי ספר תורה פקאלו
 לה אלדיינים סמענא אן שאמיין מא ביטלעו בך ספר תורה
 / מנהדה[!] אנת ממנוע [?] \ פקול[!]⁴⁸ לנא איס הו אלסבב חתי מנעוך פקאל ע'
 אלגואד אלכהן ללגמא'
 יא בר' אלמולי אלגל ע' אלעזיז הדיין פירוז יצו מא מנעני אלי[!]⁴⁹ מן סבב
 ואלדי בסבב אל חבשיה אלדי אתהמוהא מעהם ענדכם פי מצר וקאללי
 אנה יבעת יסאלכם ען הדה אלקצ'יא[!] פתם אן אלממ' גאכם למצר פכלצת [?]
 דמתכם מן הש' ית' פקאלו אלדיינים ואלזקנים אלדי כאנו חצרין הדה
 אל קצ'יא[!] אבוך לם תבת[!] עליה שיא" יכון ובעד הדה אלמר טלע
 ספר תורה ענדנא ושהדו נאס כאנו פי אלשאם אנה כאן יטלע
 ספר ת' פי אל שאם וכל הדה בעד אן חצלת הדה אלקצ'יא[!] לאכן מ[א]
 עליה שי תם אן אל גמא' אשארו עלי אנה יטלע ספר תורה ו[טלעו?]
 בו נהאר אלאתנין ספר תורה וכלל ישראל ברוכים ושלום

תרגום

ביום ב', ד' בשבט, באותה השנה,⁵⁰ התכנס מושב בית הדין ב[בית הכנסת] דאר
 שמחה

46 אחרי מילה זו מילה מחוקה בקווים עבים, כנראה 'אן'. נראה שגם מילת 'תם' מיותרת אחרי ההוספה בין השיטין.

47 =איש=מה. בתשובה לשאלתי כתב לי עמיתי פרופ' ג' רזנבאום (מהאוניברסיטה העברית בירושלים):
 "איש" משמשת הרבה בלשון הערבית המדוברת בפי יהודי מצרים. בלשון הדיבור של לא־יהודים היא
 משמשת רק בהקשרים מסויימים. ייתכן שמבטא ש"ן ימנית כשמאלית מצוי אצל קראים'. הוא הפנה
 אותי בטובו אל י' אלגמיל, היהדות הקראית במצרים בעת החדשה, רמלה תשמ"ה, עמ' 181; אכן יש שם
 עדויות עם דוגמאות על מבטא 'ס' במקום 'ש' בין קראי מצרים במאה ה'כ'. העדות בפנקס מקדימה אפוא
 את התופעה במאות שנים. 'ס' במקום 'ש' מתועדת גם בדף 42א, שורה 8: בסהאדת. יש עוד מאפיינים
 אישיים(?) בכתב של הכותב.

48 =פקל.

49 =אלא.

50 הנוהג בפנקס זה שבתעודות שנכתבו ברצף אין חוזרים על מספר השנה, אלא כותבים 'סנה' תאריכ'ה'.
 התעודה המתוארכת הקודמת היא בדף אב-28 (נדונה לעיל) משנת ה'שכ"א. נראה שהתעודה המתורגמת
 כאן היא מחודש ינואר 1561. התאריך המקביל חל בלוח הרבני ביום ג', 21 בינואר 1561.

ת[יבנה] ו[תיכונן]. לאחר מכן בא ע[בד] אלג'ואד הכהן בן המנוח פרג' א[ללה] הכהן אלכ'אזן⁵¹ ואמר לקהל

ולדיינים: "ברוכים! מה היא המניעה שבגללה אינכם מעלים אותי לספר תורה?" אמרו

לו הדיינים: "שמענו שאנשי דמשק אינם מעלים אותך לתורה. משום כך אתה מנוע⁵² [לעלות לתורה כאן]. ובכן, אמור לנו מהי הסיבה שמנעו ממך [לעלות לתורה]?" אמר ע[בד] אלג'ואד הכהן לקהל: "ברוכים! האדון הנכבד ע[בד] אלעזיזי הדיין פירוז י[שמרהו] צ[ורו] ו[יחייהו] לא מנע ממני אלא בגלל

אבי, בגלל החבשית⁵³ אשר חשדו בה בקשר אליהם אצלכם במצרים. הוא אמר לי שישלח לשאול אתכם בעניין זה. לאחר מכן הוא [=אבי] בא אליכם למצרים ונאמנותכם

מהשם יתברך היתה שלמה". אמרו הדיינים והזקנים שהיו נוכחים בדיון הזה: "לא הוכח שום דבר של ממש נגד אביך, ואחרי העניין הזה עלה אצלנו לתורה". אנשים שהיו בדמשק העידו שהוא היה עולה לתורה בדמשק, אחרי שקרה הדבר הזה, אבל אין נגדו שום דבר. לאחר מכן הקהל הציעו שיעלה [עבד אלג'ואד] לתורה, והעלו אותו ביום שני, וכלל ישראל ברוכים ושלום.

התעודה אינה רק רישום של החלטת בית הדין, אלא גם תיאור של כל ההתרחשות בבית הדין, החל בהגשת התלונה, דרך החקירה והמשא ומתן ועד להחלטה ולביצועה למעשה. הציבור (במקור הערבי: אלג'מאעה) הוא שותף פעיל לאורך כל ההליך. בתשובה לתלונה אומרים הדיינים למתלונן כי אינם מעלים אותו לתורה משום ששמעו שבדמשק לא העלוהו לתורה. המתלונן מסביר שבדמשק מנע ממנו הדיין עבד אלעזיזי פירוז לעלות לתורה בגלל אביו, שנחשד ביחסים עם שפחה שחורה ('חבשית'). הדיין הבטיח למתלונן שישלח לקהיר לברר את הדבר. המתלונן ואביו כנראה הרבו בנסיעות בין מצרים (כלומר

51 משפחת כוהנים קראית ידועה וחשובה בקהילה הקראית בקהיר במשך מאות שנים. היא נמנית ברשימות הזיכרון שפרסם מאן (לעיל, הערה 5), ב, עמ' 270-271, וגם ברשימת הזיכרון המתוארת להלן. השם מופיע גם בקולופונים. וראה עוד להלן, הערות 61-62.

52 או: אסור לך.

53 תרגומית כך על פי המקור ולפי השימוש המקובל בתקופה שבה נכתב, והכוונה כמובן לאתיופית. ההתייחסות בהמשך המשפט היא לאביו של הדובר ולאיתיופית.

קהיר) לבין סוריה (מן הסתם דמשק). המתלונן בא לקהיר בעצמו והדיינים אמרו לו (כנראה בבירור שקדם למתואר בתעודה הנדונה) שלא הוכח כלום נגד אביו והוא עלה לתורה (בקהיר), ואנשים שהיו בדמשק העידו שאביו עלה שם לתורה. אחרי כל זאת הכריזו כולם שהוא יעלה לתורה וכך נעשה ביום שני, כפי המנהג שהיה נוהג בימים ההם בין קראי מצרים לקרוא בבית הכנסת בתורה בימי שני וחמישי.⁵⁴ נראה שהעלייה לתורה הייתה בבוקרו של היום שבו נכתב המסמך. אם אכן כך, הרי שהדיון נערך בהשכמת הבוקר. בתעודה אחרת (ע33, דף 14א), שתאריכה כעבור שנה בקירוב, יום ב', כ"א בשבט ה'שכ"ב ליצירה,⁵⁵ שוב היה עבד אלג'ואד אלכהן בבית הדין, הפעם כנתבע. שלמה פירוז, כנראה אחד 'הממונים', מן השלישייה הראשונה, תבע אותו על הוצאת דיבה. ישבו בדין שמואל הדיין וישעיהו תוריזי. פירוז העיד 'באלה מפי עצמו' (כך בעברית במקור) שכל מה שפורסם עליו הוא שקר. הדיינים קיבלו את עדותו בשבועה ופסקו לעבד אלג'ואד 'יסור', ככל הנראה מלקות. ביזמתו שלו הוא אמר 'בשבועת אלה' שכל מה שאמר חזר עליו משום שאחרים חזרו עליו, ואין לדברים שום קיום כלל.

ב. קובץ רשימות זיכרון⁵⁶

' מאן פרסם בשעתו קובץ רשימות זיכרון קראיות,⁵⁷ והניח אומר שרשימות כאלה ישמשו בעתיד מקור רב ערך לתולדות הקהילה הקראית 'בארץ הנילוס'. הוא לא התיימר לטעון

54 ראה: כלב אפנדופולו [קראי ביזנטי, סוף המאה ה־11], ספר פתשגן כתב הדת, רמלה ה'תשל"ז, עמ' 27: 'ספרו לי אנשים שהלכו למצרים ודמשק שממנהגם . . . וגם כן מתנהגים להוציא ספר תורה גויל ביום שני וחמישי כמנהג אחינו הרבנים לקרוא בפרשת השבוע'.

55 לפי הלוח הרבני יום ג', 27 בינואר 1562.

56 עד כמה יכולים להטעות התיאורים הקצרים ברשימות המלאי של האוספים (רשימות כאלה קיימות ברוסית, ותרגומן העברי הוכנס לקטלוג הממוחשב של המכון לתצלומי כתבי יד במקום שאין תיאור טוב ממנו), שהן תחליף זמני לקטלוג מפורט ומוסמך, תעיד הכותרת העברית של הקובץ: 'רשימת אזרחות של משפחה קראית'. במקרה הנדון התיאור הרוסי המקורי נכון. בפתק הכתוב רוסיית המצורף לפנקס כתוב: 'Из поминовений усопших Караимских семейств' ובתרגום לעברית: 'מתוך רשימות זיכרון למתים של משפחות קראיות'. אני מודה ליוליה קאלושקה (ממרכז צ'ייס באוניברסיטה העברית) שקראה והעתיקה למעני את הפתק, הכתוב בכתב קירילי רוסי ישן, וסייעה בתרגומו.

57 מאן (לעיל, הערה 5), ב, עמ' 256–283; הפרסום שם כולו מתוך כתב יד אחד, RNL Evr.-Ar. 1:1464, שנכתב ברובו בידי בלר מומחה על גיליונות אחידים בכתיבה אחידה, ועל כתיבתו נוספו לאחר מכן מעט השלמות מידיים אחרות. כתב היד מכיל 19 דפים.

שקובץ זה יחיד במינו. אדרבה, הוא הפנה⁵⁸ אל עוד רשימות רבות, רבניות וקראיות, שפרסם הוא ופרסמו אחרים. רוב הרשימות שהפנה אליהן קדומות למדי. הרשימות שפרסם באותו מקום שייכות לדעתי לימי הביניים המאוחרים, אולי המאה ה"ו. גויטיין עוד הרחיב את היריעה ותיאר, הן במסגרת הדיון בקהילה הן במסגרת הדיון במשפחה, את חשיבותן של התפילות על המתים ושל רשימות היוחסין (של רבניים וקראים), שכללו את תוארי הכבוד שהוקראו בטקסי זיכרון שנערכו בשעת התפילות בבית הכנסת. הוא מזכיר בתיאורו רשימות רבות של משפחות נכבדות ביותר.⁵⁹

הקובץ שאני מבקש לתאר כאן בקיצור מאוחר עוד יותר, אולי מן המאה ה"ח, או לכל המוקדם מסוף המאה ה"ז. ליתר דיוק, כרוכות בכתב יד זה רשימות שונות, שהמאוחרות שבהן שייכות אולי למאה ה"ח, אבל משום שהן כוללות אילנות יחס ארוכים מאוד יכול להיות בהן מידע חשוב על משפחות חשובות מהמאה ה"ז הנזכרות בפנקס. נקודות ההתחלה של שושלות היחס המשפחתיות חוזרות מן הסתם אחורה עד המאה ה"ד. כל אחת מהרשימות הכרוכות בכתב היד הנדון מוקדשת למשפחת אחת ונפתחת בכותרת שמילותיה הראשונות הן: 'תרחים ביתה',⁶⁰ כלומר רשימת שמות של בני משפחה אחת, שלפניה נמצא הצירוף 'ירחם אלהינו' או כיוצא בו, כפי שקראו אותו בבית הכנסת. כל המשפחות שברשימות תופסות מקום נכבד בפנקס הנדון: אלכ'אזן,⁶¹ אלתוריזי, אלפולאדי, אלחואש, צגיר.⁶² כמה מהן אינן ידועות עד עתה ממקורות אחרים, קודמים יותר או מאוחרים יותר. הרשימות חשובות אפוא מאוד לחקר הפנקס. להדגמת

58 שם, הערה 4.

59 גויטיין (לעיל, הערה 10), ב, עמ' 163–164; ג, 1978, עמ' 2–6 (ושם בעמ' 3 על כתיבתן החפוזה לעתים של רשימות כאלה, שנועדו מן הסתם לשימושם של הפרנס או החזן, כלומר אלה שניהלו את טקסי הזיכרון בבית הכנסת).

60 על 'תרחים' ראה עוד: גויטיין, שם, ב, עמ' 163, 554, הערות 28, 31 (גויטיין מתייחס שם לטקס יותר מאשר לרשימות; הוא מפנה אל מילונו של דווי המתעד את המונח רק למאה ה"ט, אף שבמסמכי הגניזה הוא מתועד כבר במאה ה"ב). המונח 'תרחים' נמצא בצירוף דומה ברשימת זיכרון רבנית שפרסם J. Mann, *The Jews in Egypt and in Palestine under the Fatimid Caliphs*, II, Philadelphia 1922, p. 58, מתוך קטע הגניזה T-S K6.118. מ' גיל, ארץ-ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה (634–1099), א, תל-אביב תשמ"ג, עמ' 541, הערה 853, תארך את הרשימה לשנת 1141.

61 בית כנסת על שם המשפחה נזכר אצל אלגמיל (לעיל, הערה 7), עמ' 550.

62 נראה שיש בקובץ משפחות נוספות, ועל שום מצב כתב היד עוד לא הצלחתי לראות בצילום את שמן בבירור. משפחת אלכ'אזן תופסת מקום חשוב גם ברשימות שפרסם מאן. משפחת צגיר מופיעה ברשימות חברי הקהילה במאה ה"ט שפרסם W.M. (Ze'ev) Brinner, 'The Egyptian Karaite Community in the Late 19th century', *Studies in Judaica, Karaitica and Islamica, Presented to Leon Nemoy on His Eightieth Birthday*, ed. S. Brunswick, Ramat-Gan 1982, pp. 127–144

העניין אביא כמה פרטים על ישעיהו תוריזי, אחד משלושת הדיינים שמונו במסמך ההסכמה שהובא לעיל. רוב השימושים שבפנקס, אם לא כולם, הם בכתבת יד. קובץ הרשימות שמור בס"ט פטרבורג, בספרייה הלאומית הרוסית (לשעבר אוסף פירקוביץ' השני), וסימנו RNL Evr.-Ar. 1:1465. הוא מכיל תשעה דפים בגדלים שונים שבשלב מאוחר יותר נכרכו יחד בלי סדר מיוחד. נראה שאינו אלא רשימות שנרשמו בזמנים שונים בידי אנשים שונים, מן הסתם מנהיגי הקהילה או מי שהיו קשורים בהקראת השמות בשעת הטקסים, אפשר אפילו בני המשפחות הנזכרות עצמם.⁶³ כדוגמה מתוך הקובץ אתאר בקיצור את הרשימה של משפחת תוריזי, עם הנתונים על ישעיהו תוריזי, סופר בית הדין הקראי בקהיר שרשם את הפנקס הנדון לעיל.

משפחת תוריזי

רשימת זיכרון ארוכה מאוד, רשומה על גיליונות ארוכים מאוד בדף 6 משני צדיו (היא נקטעת בסוף הדף ואין לה המשך).
בעמ' ב, בחציו העליון, נזכר ישעיהו תוריזי:⁶⁴

וכ[בוד] ג[דולת] ק[דושת] ה[ד]ר[ת] יק[רת] צפי[רת] מע[לת] תפ[ארת] עוז הש[רים]
צ'נ'/?

הפ[?] ג[?] = גדול/? המע[לה] ועט[רת] כל בני מקר[א] גבור בתו[רה] ובמק[רא] מעין
גנים

באר מים חיים פאר הענוה חבש וסות היראה לבש כי
יקרו דבריו וערבו מדבש מסחרי הצדק היו סחורותיו
והיה מתהלך בדרכי⁶⁵ אל ואורחותיו אשר היה משיב
שאלת כל שואל והיה לו בחכמה ובתבונה כח ואל ראש
החכמים ועטרת הנכבדים אשר היה מיחל לרצון צורו
וקונהו הר[ב] הנ[כבד] מר[נו] ורב[נו] ועט[רת] ראש[נו] ישעיהו הדיין הסומך
אשר היה ביתו פתוח לתורה ולמק[רא] ולרוחה ירח[מהו] אלהי[נו].⁶⁶

המליצות ותוארי הכבוד המופלגים שכיחים מאוד ברשימות אלה. ייתכן שהתואר 'הדיין

63 בשונה מהרשימה שפרסם מאן, ראה לעיל הערה 57.

64 את כל הקיצורים השלמתי בסוגריים מרובעים.

65 במקור: בדריכ.

66 בהמשך נמנים בניו ('שלושת חמודיו'), ראה להלן.

הסומך' אינו סתם תואר כבוד אלא מעיד על מעמדו בדיינות, כלומר שהוא רשאי לסמוך אחרים לדיינות. אחד מצאצאיו של ישעיהו, כנראה דור שלישי, נזכר ברשימה עם אותו התואר: 'יוסף הדיין הסומך'. לא ברור לי אם שם אביו של ישעיהו הוא יצחק. אחד 'הממונים' שנזכרו במסמך על יישוב הסכסוכים בקהילה (ראה לעיל) הוא יצחק תוריזי. שלושת בניו של ישעיהו הם יצחק, משה ואברהם החזן 'הנטמן בירושלים'. לשון זו, שהוראתה שהוא נקבר בירושלים, מעידה כנראה שעבר לירושלים. בנו של אברהם החזן הוא 'יהודה הרופא הנטמן בירושלים'.

על המשפחה כבר העיר י' מאן.⁶⁷ הוא שיער שמוצא המשפחה מתברזי, בצפון מערב איראן.⁶⁸ אורכה של הרשימה יכול להורות שהגירת המשפחה מאיראן מערבה למצרים אירעה במאה ה"ד.⁶⁹ הרשימה היא אפוא עדות נוספת לתפקיד שמילאה הקהילה הקראית באיראן בימי הביניים העיליים והמאוחרים בהתחדשות הקהילה במצרים (וכנראה גם בירושלים ובדמשק). לעניין זה שייכות משפחות כגון פירוז, כאזרוני ואולי גם פולאדי. יהודה, הרופא נכדו של ישעיהו, ידוע למדי,⁷⁰ בעיקר בזכות פירוש לקטני שכתב על מגילת אסתר.⁷¹ על אחד מאבותיהם של ישעיהו ושל יהודה, מוסי אלתוריזי, שכתב כנראה חיבור בהלכה קראית והיגר למצרים ממולדתו (כאמור, כנראה תברזי), למדים מקטע שפרסם מאן (ולא נכתב לפני אמצע המאה ה"ד), שמחברו מגן על ההתר לאכול בשר בזמן הזה בכל מקום בעולם, בניגוד לדעתם של קראים מחמירים. על פי הנסיבות שמתאר המחבר, מדובר בקראים שהיגרו למצרים ממקומות שונים.⁷² ברשימה הנדונה נזכרים שני משה בדורות שלפני ישעיהו. השם הראשון הנזכר ברשימה בכללותה הוא שמואל.

כתב היד RNL Evr.-Ar. 1:298, מכיל את פירוש יפת בן עלי לתרי עשר. יש בו 336 דפים. בדף 336 יש כתובת לציון שם מזמין ההעתקה (בהשמטת תוארי הכבוד): 'ממא עמל ברסם (=ממה שנעשה בפקודת) כ'ה'ר' יוסף בן ישעיה בן אברהם המלמד בן משה הספר המהיר בן אברהם בן אברהם(!) בן משה בן שמואל הנודעים באלתוריזין על שם

67 מאן (לעיל, הערה 5), במקומות שונים, כגון עמ' 71–72.

68 שם, עמ' 74, הערה 5.

69 אשתור (לעיל, הערה 6), ב, עמ' 82, מזכיר את המשפחה בקהיר באמצע המאה ה"ו.

70 מאן (לעיל, הערה 5), עמ' 125, בעניין מכתב הנדפס שם, עמ' 1205–1207, שנשלח בשנת 1646 בידי החזן דוד בן ישועה מירושלים אל קראי טרוקי שבליטא, ועליו חתום בין השאר יהודה. וראה עוד שם, עמ' 70.

71 שם, עמ' 106–108 נדפס קטע מהפירוש. וראה: M. Steinschneider, *Arabische Literatur der Juden*, Frankfurt a. Main 1902, p. 258

72 מאן, שם, עמ' 108–110; אלתוריזי נזכר בעמ' 110. וראה עוד שם, עמ' 72. את מוסי אלתוריזי זיהה מאן, שם, עמ' 71, עם משה בן יוסף בן ישועה בן אברהם אלתוריזי, שבעניינו הפנה מאן, שם, עמ' 71, אל G. Margoliouth, *Catalogue of the Hebrew Mss in the British Museum*, 1, p. 247

בנו משה'. גם כאן יש אפוא שני משה בין אבותיו של המזמין, יוסף בן ישעיה אלתוריזי, ועוד שלישי, הוא בנו של המזמין, שלשמו נעשתה ההעתקה. האם יוסף הוא 'הדיין הסומך' הנזכר לעיל?

משפחת תוריזי הייתה מחולקת אפוא בין קהיר לירושלים. מן הפנקס למדים על מעמדה הנכבד בקהיר, ומרשימת הזיכרון למדים גם משהו על מעמדה בירושלים במאות הט"ו-הט"ז.

המקורות שתוארתי כאן, ובעיקר הפנקס, יוצאים ללמד על עניינים רבים בחייה של הקהילה הקראית במצרים במאה הט"ז. מצד ממדיה אינן היא מרשימה במיוחד, אבל מצד מקומה בתולדות הקראים, ובעיקר בתולדות שמירתה וטיפוחה של המורשת הקראית המזרחית, היא חשובה למדי. המקורות מלמדים הרבה גם על רציפותן או המשכיותן של מסורות חברתיות ותרבותיות הידועות לנו מחברת הגניזה כפי שתיארה גויטיין. ועדיין אני מזכיר שעד שלא תהיה בידינו 'מפה' של כל החומר המצוי באוספי פירקוביץ' ובאוספים אחרים, ערכו של כל מידע חשוב כזה מוגבל.

